

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3.344

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2025.18>**П. Г. Висоцький***ад'юнкта кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології
Пенітенціарної академії України
orcid.org/0000-0001-8222-1103*

САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Стаття присвячена дослідженню правових аспектів самовільного залишення військової частини або місця служби, що є одним з найбільш поширених порушень у військовому середовищі. Це порушення має значні наслідки для військової дисципліни та боєздатності збройних сил, а також може бути підставою для адміністративної чи кримінальної відповідальності. Метою статті є порівняльний аналіз адміністративної та кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини, зокрема, визначення юридичних складових порушення, санкцій і відмінностей у застосуванні покарань.

Автор аналізує адміністративну відповідальність за самовільне залишення військової частини через призму статті 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також кримінальну відповідальність за цим діянням згідно зі статтею 407 Кримінального кодексу України. Особливу увагу приділено юридичному складу правопорушень, де об'єктивна і суб'єктивна сторона, а також конкретні заходи покарання визначають кваліфікацію діяння як адміністративного чи кримінального правопорушення.

Порівняльний аналіз дозволяє виявити ключові відмінності між адміністративною і кримінальною відповідальністю, зокрема в залежності від тривалості порушення. У випадку, якщо самовільне залишення триває до трьох діб, це кваліфікується як адміністративне правопорушення, і застосовуються більш м'які покарання, такі як штраф або арешт. Якщо порушення триває більше трьох діб, кваліфікується як кримінальне правопорушення, що передбачає більш суворі покарання, включаючи позбавлення волі.

Також в статті порушуються питання щодо наукових підходів до визначення відповідальності за самовільне залишення військової частини, з огляду на сучасні зміни в законодавстві та судову практику. Визначення меж між адміністративною і кримінальною відповідальністю є важливим для забезпечення справедливого покарання та підтримки дисципліни в армії.

Ключові слова: самовільне залишення, військова частина, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, військова дисципліна, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України.

Vysotskyi P. G. UNAUTHORISED LEAVING OF A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE

The article is devoted to the study of the legal aspects of voluntarily leaving a military unit or place of service, which is one of the most common violations in the military environment. This violation has significant consequences for military discipline and combat effectiveness of the armed forces, and may also be grounds for administrative or criminal liability. The purpose of the article is a comparative analysis of administrative and criminal liability for voluntarily leaving a military unit, in particular, determining the legal components of violations, sanctions and differences in the application of punishments.

The author analyzes the administrative responsibility for voluntarily leaving a military unit through the prism of Article 172-11 of the Code of Ukraine on administrative offenses, as well as criminal responsibility for this act in accordance with Article 407 of the Criminal Code of Ukraine. Special attention is paid to the legal composition of offenses, where the objective and subjective side, as well as specific measures of punishment, determine the qualification of an act as an administrative or criminal offense.

Comparative analysis allows us to identify key differences between administrative and criminal liability, in particular depending on the duration of the violation. In the event that the arbitrary abandonment lasts up to three days, it is qualified as an administrative offense, and milder penalties such as a fine or arrest are applied. If the violation lasts more than three days, it is classified as a criminal offense, which provides for more severe penalties, including imprisonment.

The article also raises questions about scientific approaches to determining responsibility for the voluntary abandonment of a military unit, taking into account modern changes in legislation and judicial practice. Determining the boundaries between administrative and criminal responsibility is important to ensure fair punishment and maintain discipline in the army.

Key words: voluntary abandonment, military unit, administrative responsibility, criminal responsibility, military discipline, Code of Ukraine on administrative offenses, Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Самовільне залишення військової частини або місця служби є одним із найпоширеніших правопорушень у військовому середовищі, що викликає серйозні наслідки для забезпечення належної дисципліни та боєздатності збройних сил. Порушення військової дисципліни в даному контексті може мати як адміністративні, так і кримінальні наслідки, залежно від тривалості та обставин правопорушення. Питання відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби є важливою складовою військової юстиції і потребує детального розгляду з огляду на зміни в законодавстві та судову практику.

У науковій літературі існує чимало досліджень, присвячених аналізу адміністративної та кримінальної відповідальності за це правопорушення. Однак питання порівняльного аналізу різних форм відповідальності та впливу на правовий статус військовослужбовців залишається актуальним. Метою цієї статті є комплексний аналіз адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служби, з особливим акцентом на юридичний склад правопорушень, санкції та відмінності у застосуванні заходів покарання.

Зокрема, дослідження зосереджене на порівнянні адміністративного та кримінального підходів до цього правопорушення, що дозволить виявити ключові аспекти, які визначають сутність відповідальності за самовільне залишення служби. Окрему увагу буде приділено аналізу юридичних елементів цього правопорушення, таких як об'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторона, а також заходи покарання, передбачені за кожним видом відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби як військового правопорушення привертала увагу науковців, серед яких можна згадати М. Ю. Веселова, І. М. Коропатніка, М. А. Микитюка, О. О. Павлюка, С. В. Петкова та ін. Якщо ж розглядати самовільне залишення військової частини або місця служби через призму військового кримінального правопорушення, то дослідженням відповідальності за такі дії займалися такі науковці, як Ю. В. Баулін, С. Б. Гавриш, С. В. Гізімчук, С. В. Гринчак, Ю. В. Гродецький, Л. В. Дорош, В. І. Тютюгін та інші.

Метою статті є порівняльний аналіз адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служби.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наявного адміністративного законодавства вказує на те, що самовільне залишення військової частини або місця служби є частиною військових адміністра-

тивних правопорушень, відповідно до чинного законодавства. Основні принципи адміністративної відповідальності за цей проступок закріплені в статті 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. Основною підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності є факт скоєння адміністративного правопорушення, що визначено відповідною нормою в КУпАП. Тому підставою для притягнення військовослужбовця до адміністративної відповідальності за частиною статті 172-11 КУпАП буде самовільне залишення військової частини або місця служби. Отже, для з'ясування особливостей адміністративної відповідальності за ці правопорушення важливо визначити юридичний склад цього проступку, тобто проаналізувати всі його елементи [1].

Юридичний склад будь-якого адміністративного правопорушення являє собою набір об'єктивних і суб'єктивних ознак, визначених законодавством, які дозволяють кваліфікувати певне діяння як адміністративний проступок. Серед таких ознак виділяють об'єкт і об'єктивну сторону (як складові об'єктивних ознак проступку), а також суб'єкт і суб'єктивну сторону (які є суб'єктивними ознаками правопорушення) [2, с. 490]. Враховуючи зазначене, юридичний склад військового адміністративного правопорушення, що описаний у ст. 172-11 КУпАП, можна трактувати як сукупність визначених елементів (об'єктивних та суб'єктивних ознак), наявність яких дозволяє визнати певне діяння самовільним залишенням військової частини або місця служби згідно з цією статтею КУпАП [1].

Об'єктивні ознаки правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 172-11 КУпАП, включають два основні елементи юридичного складу – об'єкт і об'єктивну сторону. Об'єктом адміністративного правопорушення є суспільні відносини, які захищаються адміністративним правом і передбачають застосування заходів адміністративної відповідальності. Згідно з цим, об'єктом правопорушення за ст. 172-11 є відносини у сфері забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань. Безпосереднім об'єктом є порядок проходження військової служби [3, с. 38].

Об'єктивна сторона цього правопорушення відображає сукупність ознак, що визначають зовнішній бік діяння відповідно до норми, яка його передбачає [5, с. 160]. Вона може виявлятися у різних формах, зокрема: 1) самовільне залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби; 2) нез'явлення на службу без поважних причин після звільнення з частини, призначення, переведення, повернення з відрадження або лікарняного.

Для визначення суб'єктивних ознак самовільного залишення військової частини або місця служби як адміністративного проступку необхідно з'ясувати, хто може бути суб'єктом цього правопорушення та які особливості його суб'єктивної сторони. Суб'єктами такого діяння можуть бути військовослужбовці строкової служби (відповідно до частин 1, 2, 4 ст. 172-11 КУпАП), а також військовослужбовці, які не перебувають на строковій службі, військовозобов'язані і резервісти (стосовно проступків, передбачених частинами 3, 4 цієї статті) [1].

Суб'єктивна сторона адміністративних правопорушень відображає внутрішнє ставлення порушника до його дій та їх наслідків [5, с. 98]. Що стосується самовільного залишення військової частини або місця служби, то суб'єктивна сторона цього проступку передбачає прямий умисел. Однак у разі нез'явлення на службу без поважних причин це може бути як умисне діяння, так і результат необережності.

Розгляд адміністративної відповідальності військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служби також вимагає аналізу заходів адміністративно-правового примусу, які можуть бути застосовані до порушника, відповідно до ст. 172-11 КУпАП. Згідно з цією статтею, в разі самовільного залишення частини або місця служби до правопорушника можуть бути застосовані такі види адміністративних стягнень: штраф або арешт з утриманням на гауптвахті. Розмір штрафу та тривалість арешту значною мірою залежить від того, як саме кваліфікується діяння за відповідними частинами ст. 172-11 КУпАП. Якщо правопорушення кваліфікується за частинами 1 і 2 цієї статті, то порушнику загрожує лише один вид стягнення – арешт на гауптвахті, тривалість якого становить до десяти діб (ч. 1) або від семи до п'ятнадцяти діб (ч. 2) [1].

Вчинення правопорушення, передбаченого частиною 3 статті 172-11 КУпАП, призводить до застосування однієї з двох альтернативних санкцій до військовослужбовця: або накладення штрафу в розмірі від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арешт з утриманням на гауптвахті на строк до десяти діб. Однак, якщо діяння є самовільним залишенням військової частини або місця служби в умовах особливого періоду (окрім воєнного стану), то відповідно до частини 4 статті 172-11 КУпАП застосовується більш сувора адміністративна відповідальність. В такому разі розмір штрафу зростає (від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), а строк арешту з утриманням на гауптвахті збільшується (від десяти до п'ятнадцяти діб) [1].

З точки зору наукового аналізу, варто звернути увагу, що самовільне залишення військової части-

ни або місця служби може призвести не лише до адміністративної, але й до кримінальної відповідальності. Вивчення норм Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (КК України) показує, що самовільне залишення місця служби є одним з видів військових кримінальних правопорушень. Це кримінальні правопорушення, що порушують порядок несення військової служби і регулюються розділом XIX Особливої частини КК України [5].

Для порівняльного аналізу адміністративної та кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби важливо розглянути юридичний склад військового кримінального правопорушення, відповідальність за яке визначена статтею 407 КК України, а також роз'яснити, які саме кримінально-правові заходи можуть бути застосовані у випадку його вчинення. Об'єктом цього злочину є встановлений порядок проходження військової служби, що зобов'язує військовослужбовців строкової служби постійно перебувати у розташуванні військової частини або на місці служби, а офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців за контрактом – бути на службі у визначений час та не залишати її без дозволу відповідного начальника [6, с. 933].

Аналізуючи зміст статті 407 Кримінального кодексу України, можна визначити, що з об'єктивної точки зору цей злочин може бути вчинений у кількох формах: 1) самовільне залишення військової частини або місця служби; 2) нез'явлення на службу вчасно без поважних причин. Залежно від конкретних обставин діяння, кваліфікація злочину за відповідною частиною статті 407 КК України змінюється, що впливає і на коло можливих суб'єктів цього правопорушення. Суб'єктами злочину, визначеного частиною 1, можуть бути лише військовослужбовці строкової служби, у той час як частини 2, 3, 4 та 5 охоплюють більш широкий круг осіб, включаючи військовослужбовців за контрактом, офіцерів, прапорщиків і резервістів.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується переважно прямим умислом, оскільки особа свідомо ухиляється від виконання своїх обов'язків. Проте, у випадку нез'явлення на службу без поважних причин, така поведінка може бути вчинена як умисно, так і через необережність [5, с. 934]. Важливою ознакою, що відрізняє адміністративну відповідальність від кримінальної у випадку самовільного залишення військової частини або місця служби, є тривалість вчиненого діяння. Якщо самовільне залишення або нез'явлення на службу триває не більше трьох діб, то відповідно до частини 1 статті 172-11 КУпАП особа може бути притягнута до адміністративної відповідальності, з огляду на всі обставини справи [1].

Проте, якщо це порушення триває більше трьох діб, це вже є підставою для кваліфікації діяння як

кримінального правопорушення, і відповідно до обставин справи воно буде підпадати під відповідну частину статті 407 КК України. Важливо, що настання кримінальної відповідальності не обов'язково є результатом лише тривалості порушення, але й залежить від інших обставин, таких як намір особи, умови і характер дій.

Окремо слід розглянути питання, які саме заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до військовослужбовців у випадку визнання їх дій самовільним залишенням військової частини або місця служби як військового кримінального правопорушення. У таких випадках до осіб можуть бути застосовані такі покарання, як обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, що залежатиме від тяжкості правопорушення, а також від обставин, які свідчать про ступінь вини військовослужбовця.

Аналізуючи санкції, передбачені різними частинами статті 407 Кримінального кодексу України [6], можна виділити декілька видів покарань, які можуть бути застосовані до військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служби. Залежно від того, за якою частиною цієї статті буде кваліфіковано діяння, покарання можуть включати: 1) штраф; 2) службове обмеження; 3) тримання у дисциплінарному батальйоні; 4) позбавлення волі.

Якщо діяння кваліфікується за частиною 1 статті 407, то застосовується одне з двох покарань: або тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або позбавлення волі на термін до трьох років. Для частини 2 передбачено більше можливих покарань: або штраф у розмірі від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або службове обмеження на строк до двох років, або позбавлення волі на термін до трьох років. Частина 3 передбачає більш суворе покарання — позбавлення волі від двох до п'яти років. Частини 4 та 5 статті 407 передбачають ще більш серйозні санкції: позбавлення волі на строки від трьох до семи років (ч. 4) та від п'яти до десяти років (ч. 5).

Таким чином, варіанти покарань за самовільне залишення військової частини або місця служби суттєво відрізняються в залежності від обставин вчиненого правопорушення, тяжкості діяння та кваліфікації злочину за відповідною частиною статті 407 КК України. Водночас застосування цих санкцій має на меті не лише покарання порушника, але й забезпечення належного рівня дисципліни у військових підрозділах, що є основою для ефективного функціонування Збройних Сил та інших військових формувань.

З огляду на проведені дослідження особливостей адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служ-

би, можна зробити кілька важливих зауважень. Адміністративна відповідальність за такі діяння настає у випадку, коли порушення кваліфікується як військове адміністративне правопорушення, що передбачено відповідними частинами статті 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Водночас кримінальна відповідальність може бути застосована у разі, якщо самовільне залишення частини або місця служби має більшу тривалість або інші обтяжуючі обставини, що призводить до кваліфікації діяння як кримінального правопорушення за статтею 407 КК України.

Військове правопорушення, таке як самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення на службу без поважних причин, може бути кваліфіковане не тільки як адміністративне, але й як кримінальне правопорушення. Залежно від тривалості порушення та інших обставин справи, діяння може бути оцінене відповідно до статті 407 Кримінального кодексу України. При цьому, порівняння юридичних складів адміністративного і кримінального правопорушення за самовільне залишення частини дозволяє виокремити як спільні риси, так і суттєві відмінності між ними.

В обох випадках порушення здійснюється в межах однієї і тієї ж сфери суспільних відносин — забезпечення правопорядку та підтримки військової дисципліни. Ці відносини є основою для належного функціонування Збройних Сил України, оскільки вони сприяють підтриманню високої ефективності та бойової готовності військових частин.

Як адміністративне, так і кримінальне правопорушення проявляється у схожих формах: самовільне залишення частини або місця служби, а також нез'явлення на службу без поважних причин. Це порушення безпосередньо впливає на стан військової дисципліни і порядок у військових підрозділах, що може призвести до серйозних наслідків для загальної функціональності та безпеки.

Основними суб'єктами правопорушень є військовослужбовці. Однак, у разі адміністративного правопорушення, відповідальність може бути покладена не тільки на військовослужбовців строкової служби, але й на контрактників, військовозобов'язаних та резервістів. Водночас кримінальна відповідальність може бути застосована до всіх категорій військовослужбовців без винятків.

У обох випадках правопорушення має бути вчинене з прямим умислом. Проте, нез'явлення на службу без поважних причин може бути як умисним, так і необережним. Це визначає ступінь вини та впливає на кваліфікацію діяння в залежності від його тяжкості та наслідків.

Ключова різниця між адміністративною та кримінальною відповідальністю полягає саме у три-

валості порушення. Якщо самовільне залишення частини або нез'явлення на службу триває до трьох діб, таке порушення кваліфікується як адміністративне правопорушення і карається відповідно до статті 172-11 КУпАП. Це означає, що військовослужбовцю загрожують більш м'які покарання, такі як штраф або арешт на гауптвахті.

У випадку, коли самовільне залишення військової частини або місця служби триває понад три доби, діяння може бути кваліфіковане як кримінальне правопорушення відповідно до статті 407 Кримінального кодексу України. Це вказує на більш серйозні наслідки порушення, оскільки тривала відсутність військовослужбовця може суттєво вплинути на боєготовність підрозділу та створити загрозу для національної безпеки. У таких випадках покарання стають значно суворішими, включаючи штрафи, тримання у дисциплінарному батальйоні або навіть позбавлення волі.

Коректне визначення тривалості порушення і відповідної кваліфікації діяння має вирішальне значення для визначення виду відповідальності та наслідків для військовослужбовця. Тому важливо враховувати всі обставини справи для того, щоб правильно застосувати юридичні санкції і забезпечити адекватне покарання в залежності від тяжкості порушення.

Таким чином, хоча адміністративна та кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини чи місця служби мають певні спільні риси, їх відмінності, зокрема тривалість правопорушення, визначають застосування різних видів покарань і наслідків для порушника.

Перевищення тривалості порушення в три доби стає підставою для кваліфікації діяння як кримінального правопорушення, що може призвести до настання кримінальної відповідальності згідно з відповідною частиною статті 407 Кримінального кодексу Укра-

їни, з урахуванням конкретних обставин справи. Важливою різницею є і суб'єктний склад, оскільки в рамках військових адміністративних правопорушень, окрім військовослужбовців, можуть бути притягнуті також військовозобов'язані та резервісти.

Залежно від кваліфікації діяння, для військовослужбовців передбачено різні види юридичної відповідальності та санкцій. Якщо правопорушення має адміністративний характер, то можливі покарання включають накладення штрафу або арешт з утриманням на гауптвахті. У разі ж кримінальної відповідальності, застосовуються більш серйозні заходи, зокрема штраф (значно більший, ніж адміністративний), службові обмеження, тримання в дисциплінарному батальйоні чи позбавлення волі.

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-Х. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додат. до № 51. Ст. 1122.
2. Адміністративне право України (загальна частина): навч. посіб. [Остапенко О.І., Ковалів М.В., Єсімов С.С. та ін.]; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
3. Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / С.С. Вітвіцький, М.Ю. Веселов, О.М. Нестеренко, П.С. Єпринцев. Харків : Право, 2024. 182 с.
4. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галунько, В.І. Курило, С.О. Короед, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єшук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галунька. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 272 с.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 13
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.